

УДК 342.525(477)

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2025-1.24>

Паламарчук Г. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Одеського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-5189-8952

Каретний О. О.,
майор поліції, старший оперуповноважений
з особливо важливих справ управління міграційної поліції
Головного управління Національної поліції в Одеській області

ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ В МІСЦЯХ ОБМЕЖЕННЯ ТА ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

FEATURES OF INVESTIGATING CRIMES IN PLACES OF RESTRICTION AND DEPRIVATION OF LIBERTY

Стаття присвячена феномену злочинності в місцях позбавлення та обмеження волі, а також особливостям розслідування даного виду злочинності. В статті визначено основні характеристики даного виду злочинності, зокрема, підкреслено підвищену суспільну небезпечність, її спеціальний вид рецидивності, особливе місце вчинення злочину, спеціальний суб'єкт злочину, факт вчиненого кримінального правопорушення, злочину направлений на посягання щодо інших осіб, які також обмежено свободи або відбувають покарання, персоналу адміністрації установи тощо. При цьому підкреслюється той аспект, що кожне злочинне подібне діяння має індивідуальні, специфічні властиві тільки йому ознаки. Наведено фактори, які суттєво впливають на процес вивчення обставин та розслідування злочинів в місцях обмеження та позбавлення волі затриманих та засуджених осіб. Розглянуто категорії злочинів, які можуть вчинятися в місцях обмеження та позбавлення волі. Визначено, що через ознаку професійності злочинців під час вчинення таких злочинів дії злочинних угруповань у місцях позбавлення волі не вчиняються стихійно, а попередньо ретельно готуються.

Констатується, що мотив даних злочинів має специфічний характер, що може виражатися у прагненні завоювати авторитет, досягнення лідерства серед засуджених, бажанні ухилитися від виконання покарання тощо. Підкреслюється, що завдяки визначенню мотиву при розслідуванні даних видів злочинів можна визначити які методики та інструментарій можна використовувати при проведенні певних процесуальних та слідчих дій, зокрема допиту, обшуку тощо.

В статті також відзначається, що серед особливостей розслідування злочинів в місцях позбавлення та обмеження волі суттєве значення має максимальне використання певного психологічного впливу при взаємодії з такими особами у розслідуванні даних видів злочинів не можливе, взаємодія та способи взаємодії слідчих, оперативних підрозділів з адміністрацією установ обмеження та позбавлення волі тощо. Особлива увага звертається на фактор «співпраці» співробітників адміністрації установ місць обмеження та позбавлення волі із злочинцями цих установ, яка породжує факт розголошення конференційної інформації про особливості просування розслідування щодо відповідних злочинів. Як висновок, акцентується увага на необхідності розслідування даного виду злочинної діяльності вбачається за необхідне здійснення процесуальних дій, слідчих (розшукових) та негласно слідчих (розшукових) дій тільки тими співробітниками правоохоронних органів, мають розуміння особливостей даного виду злочинності та обізнані в особливостях «тюремного світу».

Ключові слова: карна злочинність, розслідування злочинів в місцях позбавлення та обмеження волі, психологічний вплив на злочинців, взаємодія слідчих, оперативних підрозділів з адміністрацією установ обмеження та позбавлення волі.

The article is devoted to the phenomenon of crime in places of deprivation and restriction of liberty, as well as the features of the investigation of this type of crime. The article identifies the main characteristics of this type of crime, in particular, emphasizes the increased social danger, its special type of recidivism, a special place of commission of the crime, a special subject of the crime, the fact of the committed criminal offense, the crime is aimed at encroaching on other persons who are also restricted in freedom or serving a sentence, the staff of the institution's administration, etc. At the same time, the aspect is emphasized that each criminal act of this kind has individual, specific features inherent only to it. Factors are given that significantly affect the process of studying the circumstances and investigating crimes in places of restriction and deprivation of liberty of detained and convicted persons. The categories of crimes that can be committed in

places of restriction and deprivation of liberty are considered. It is determined that due to the professionalism of criminals during the commission of such crimes, the actions of criminal groups in places of deprivation of liberty are not committed spontaneously, but are carefully prepared in advance.

It is stated that the motive of these crimes is of a specific nature, which can be expressed in the desire to gain authority, achieve leadership among convicts, the desire to evade punishment, etc. It is emphasized that by determining the motive when investigating these types of crimes, it is possible to determine which methods and tools can be used when conducting certain procedural and investigative actions, in particular interrogation, search, etc.

The article also notes that among the features of the investigation of crimes in places of deprivation of liberty and restriction of liberty, the maximum use of a certain psychological influence when interacting with such persons is of significant importance in the investigation of these types of crimes, the interaction and methods of interaction of investigators, operational units with the administration of institutions of restriction and deprivation of liberty, etc. Particular attention is paid to the factor of "cooperation" of employees of the administration of places of restriction and deprivation of liberty with criminals of these institutions, which gives rise to the fact of disclosure of confidential information about the features of the progress of the investigation into the relevant crimes. As a conclusion, attention is focused on the need to investigate this type of criminal activity; it is considered necessary to carry out procedural actions, investigative (search) and covert investigative (search) actions only by those employees of law enforcement agencies who have an understanding of the features of this type of crime and are familiar with the features of the "prison world".

Key words: *criminal crime, investigation of crimes in places of restriction and deprivation of liberty, psychological impact on criminals, interaction of investigators, operational units with the administration of places of restriction and deprivation of liberty.*

Злочинність в місцях обмеження та позбавлення волі постійно привертала і буде привертати увагу як соціуму, так науковців та законодавця. Даний вид злочинності є специфічним та, на відміну від інших видів злочинності, постійно романтизується.

Питанням запобігання злочинності в місцях позбавлення волі присвячено чимало уваги, зокрема, в рамках кримінального права та кримінології цими питаннями займалися А. В. Абаджян, А. І. Абатурова, Т. Г. Антонова, І. Г. Богатирьова, Є. А. Бірюков, К. В. Бондарева, О. Б. Ваганова, В. Г. Грошова, Є. В. Голощапов, В. М. Дрьомін, М. В. Єлеськін, М. П. Єрьомкін, В. О. Заборовський, с. П. Зарубін, М. М. Жарких, О. Г. Колба, В. Я. Конопельський тощо. Дослідження з точки зору процесуального та криміналістичного аспекту це питання здійснювалося набагато менше, тому, є актуальним проводити наукові розвідки саме в цьому напрямку.

В рамках даного дослідження під злочинністю в місцях обмеження та позбавлення волі будемо розуміти сукупність кримінально-правових діянь, вчинених утриманими та засудженими під час обмеження волі та відбування ними покарання у виді позбавлення волі за попереднє кримінальне правопорушення. Феномен злочинності в установах обмеження волі та покарання називають часто «карною» злочинністю, іноді «пенітенціарною» злочинністю. Та слід підкреслити загальну рису усіх кримінальних правопорушень, що вчиняються у місцях позбавлення волі – всі вони характеризуються наявністю ознак спеціального виду кримінального рецидиву. Тому, навіть, виходячи з цієї загальної характеристики є підстави стверджувати про підвищений рівень суспільної небезпеки даних категорій кримінальних правопорушень, оскільки проти-

правні діяння в даному випадку вчиняються безпосередньо в процесі виконання покарання за попередній злочин, в умовах ізоляції осіб, яким обмежено волю та засуджених, посиленого нагляду за ними, що свідчить про ігнорування кримінально-правових заборон [1, с. 45].

Існування феномену злочинності у місцях обмеження та позбавлення волі є негативним явищем не тільки для даних установ, а й загалом усього суспільства. Факт вчинення засудженими особами кримінальних правопорушень, злочинів у процесі відбування покарання свідчить про наявність серйозних недоліків і суперечностей, що виникають при виконанні позбавлення волі.

Крім підвищеної суспільної небезпечності та спеціальної рецидивності ще можна виділити даного виду злочинності такі характеристики, як:

- особливе місце вчинення злочину – місце обмеження чи відбування покарання злочинцем;
- спеціальний суб'єкт злочину – особа, позбавлена волі;
- факт вчиненого кримінального правопорушення, злочину направлений на посягання щодо інших осіб, які також обмежено свободу або відбувають покарання, персоналу адміністрації установи тощо;
- особливості причин, умов вчинення подібних злочинів, зокрема, сформованість правил, так званих «злочинських традицій», своєрідної ієрархії серед контингенту засуджених, часте володіння оперативно-правовою інформацією та схильністю до вчинення злочинів тощо.

Подібні наведені фактори суттєво впливають на процес вивчення обставин та розслідування злочинів в місцях обмеження та позбавлення волі затриманих та засуджених осіб. Тому, вважається, що на початковому етапі розслідування

вчинених злочинів в цих місцях при здійсненні первинних відповідних процесуальних дій, обрання методики та тактики розслідування слід брати до уваги не тільки загальні характеристики а й враховувати факт, що кожне злочинне подібне діяння має індивідуальні, специфічні властивості тільки йому ознаки.

Виявлення та гостра необхідність розслідування, встановлення винних осіб, попередження фактів вчинення злочинів в місцях обмеження та позбавлення волі пояснюється гострим криміногенним впливом й тим, що порушує нормальну роботу установ з виконання покарання, перешкоджає процесу ресоціалізації засуджених, формує почуття загальної недовіри до кримінально-виконавчої системи та її працівників.

В місцях обмеження та позбавлення волі можуть вчинятися такі категорії злочинів, як злочини проти життя та здоров'я особи, проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, проти власності, злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, злісна непокоря вимогам адміністрації установи виконання покарань, втеча з місця позбавлення волі або з-під варти тощо. Тож, суспільна небезпека цих категорій злочинних діянь очевидна.

При розслідуванні даних категорій злочинів, зокрема, суттєве значення має встановлення мотиву вчинення розглядуваних злочинів. Мотив цих злочинів має специфічний характер, тож, найчастіше їх мотивами виступають прагнення завоювати авторитет, лідерство серед засуджених, бажання ухилитися від виконання покарання, негативне ставлення до праці та навчання тощо. Виходячи із мотиву при розслідуванні даних видів злочинів можна визначити які методики та інструментарій можна використовувати при проведенні певних процесуальних та слідчих дій, зокрема допиту, обшуку тощо. Інколи, встановлення мотиву здатне нахвилювати слідчих та оперативних працівників на загальний сценарій вчинення злочину в таких місцях, виходячи з їх практики та досвіду в цій сфері злочинності.

Також слід акцентувати увагу на тому, що суттєве значення при розслідуванні даних категорій злочинів має використання різних психологічних тактик. З одного боку, романтизація даного виду злочинності дуже побудована на різноманітності способів бажань виділитися, стати особливою людиною тощо. З другого, інколи, як зазначає Л.Ф. Гула у значній кількості пенітенціарних злочинців спостерігаються істерії, психози, психічні аномалії; більшість із них має невисокий освітній рівень, їм характерна емоційна нестійкість, залежність від інших ув'язнених [2, с. 137]. Розуміння цих осіб вимагає значного рівня знання психіки та психології людини.

Як вбачається, без максимального використання певного психологічного впливу при вза-

ємодії з такими особами у розслідуванні даних видів злочинів не можливе. Ефективне розслідування даних видів злочинів можливе при максимальній комунікативній вербальній взаємодії. Адже криміногенне середовище місць відбування покарань характеризується усіма видами комунікації – вербальної, паралінгвістичної, невербальної. Так, невербальна комунікація передбачає обмін інформацією без допомоги слів – усна і письмова комунікації. Наприклад, певні злочинні діяння можуть здійснюватися у формі передачі записок «маляв», що слугує прямим доказом при розслідуванні злочинів таких місць. Через замкненість кола осіб, які перебувають в даних місцях про такі «маляви» є «довірені особи, які знають про факти їх передачі відповідним виконавця злочинних дій. При максимальному використанні комплексу психологічних вербальних методик у розслідуванні фактів вчинення злочинів в місцях обмеження та позбавлення волі можна виявити зазначених довірених осіб та й, загалом, послідовність подій вчинення злочину.

Тож, слід підкреслити значимість психологічних тактик при розслідуванні даних категорій злочинів. Вони дозволяють встановити обставини вчинення конкретного виду злочину в таких місцях, стан комунікації засуджених між собою, наявність недозволених зв'язків з персоналом, зрозуміти атмосферу «тюремного світу» та виявити факти злочинної діяльності в цих місцях, стан дотримання правил персоналом адміністрації установи тощо.

Слід відмітити, що у розглядуваному виді злочинності такі поняття, як «організована злочинність», «тюремний соціум», «професійна злочинність» має певну форму трикутника, кожна із яких має нерозривний вплив та зв'язок між собою. При чому, «найважливішим» серед цих визначень є «тюремний соціум», оскільки саме йому відводиться прямий вплив на всі інші сфери та безпосередній негативний вплив на суспільство. Відомо, що тюрма, як місце позбавлення волі, є академією злочинного світу. Вона підтримує та зберігає традиції, кримінальну субкультуру, встановлює змін кримінальної і пенітенціарної субкультури в загальній соціальній динаміці причому частота одноразового вживання ін'єкційних наркотиків становить від 15 до 50% [3, с. 43]. Проблемою є те, що подекуди в тих місцях формуються злочинні угруповання вже з числа професійних злочинців. Тож, очевидно, що саме через знаку професійності злочинців під час вчинення таких злочинів дії злочинних угруповань у місцях позбавлення волі не вчиняються стихійно, а попередньо ретельно готуються. Ватажки, лідери подібних угруповань самостійно вибудовують план злочинних дій, вказують на певних, конкретних посадових осіб як на об'єкти посягання, підбирають особисто виконавців, спосіб реалізації злочинних дій та й інші.

У практиці трапляються випадки, коли керівництво дезорганізацією роботи установи виконання покарань з метою встановлення над нею неформального контролю здійснюють кримінальні авторитети з волі [3, с. 67]. Саме цей фактор виступає суттєвою перепорою при розслідуванні злочинів у місцях обмеження та позбавлення волі.

У свою чергу, на практиці напрацьовано декілька способів взаємодій слідчих, оперативних підрозділів з адміністрацією установ обмеження та позбавлення волі. По-перше, це сприяння адміністрацією зазначених установ слідчим підрозділам у розслідуванні фактів вчинення злочинів в цих місцях та вивченні особи, що перебуває в зазначених місцях. По-друге, відпрацювання спільних заходів з виявлення серед осіб, що перебувають в зазначених місцях, які найчастіше реалізується оперативно-розшуковими заходами. По-третє, організація спільної роботи у зв'язку з явкою засуджених з повинною.

В процесі здійснення вказаної взаємодії чимало працівників установ обмеження та позбавлення волі мають доступ до інформації про обставини розслідування відповідних злочинів, що були вчинені в цих установах. При цьому, чимало посадових осіб співпрацюють з кримінальними авторитетами на підґрунті власних корисних інтересів, через що можуть прикривати подібну злочинну діяльність, при чому як односібних злочинців, так і цілі угруповання. Питання власних корисливих інтересів співробітників зазначених установ є результатом існування хабарництва, зростання корупції в цій сфері, що у, свою чергу, прикриває існування організованої злочинності в цих місцях.

Фактор «співпраці» співробітників адміністрації установ місць обмеження та позбавлення волі із злочинцями цих установ породжує те, що, якщо вказаним посадовим особам може бути відома конференційна інформація про особливості просування розслідування, то така інформація буде відома і злочинцям, кримінальним авторитетам, які мають вплив та зв'язки на кримінальні елементи на свободі, використовуючи які можуть впливати на хід слідства, на осіб, які його здійснюють, тощо. Виходячи з таких особливостей розслідування даного виду злочинної діяльності вбачається за необхідне здійснення процесуальних дій, слідчих (розшукових) та негласно слідчих (розшукових) дій тільки тими співробітниками правоохоронних органів, мають розуміння особливостей даного виду злочинності та обізнані в особливостях «тюремного світу». Розуміння «тюремних понять», їх способу життя, правил, норм, вміння відслідкувати потенційні зв'язки «тюремних злочинців» з посадовими особами адміністрації тощо – все це дасть змогу виявляти обставини вчинених злочинів і як результат – оперативне і ефективне

розкриття та розслідування даної категорії злочинів.

Говорячи про особливості розслідування злочинів в місцях обмеження та позбавлення волі, слід підкреслити проблему дефіциту наукових розвідок в цьому напрямку. На це звертає увагу й Д.М. Цехан, який, зокрема, зазначає, що проблема оперативно-розшукової протидії злочинності у місцях позбавлення волі у межах вітчизняної теорії оперативно-розшукової діяльності залишається фактично недослідженою [3, с. 123]. Очевидно, що практика підлаштувалася під реалії та функціонує певним чином в цих питаннях, але наука цим особливостям уваги приділяє замало. Треба врахувати той факт, що світ злочинності постійно змінюється, прогресує і це стосується злочинності в місцях обмеження та позбавлення волі. Злочинцями напрацьовуються нові схеми, методи, тактики реалізації злочинної діяльності, особливо коли мова йде про організовані угруповання, які діють на території цих установ.

Слід підкреслити, коли говоримо про особливості розслідування фактів вчинення злочинів в місцях обмеження та позбавлення волі, особливу значимість у цьому питанні оперативну-розшукову діяльність відповідних підрозділів поліції, зокрема. Тож, як вбачається, необхідність наукового аналізу, вивчення та напрацювання певних рекомендацій існує нагальна необхідність розроблення теорії оперативно-розшукової діяльності у розслідуванні та запобіганні злочинності у місцях обмеження та позбавлення волі. Для підвищення ефективності розслідування та запобігання злочинності у цій сфері науці потрібно, як вбачається, приділити суттєву увагу напрацюванню рекомендацій у питаннях саме про комплекс, систему, структуру оперативно-розшукової діяльності та протидії злочинності у місцях обмеження та позбавлення волі, удосконалення законодавчого забезпечення оперативних-розшукової діяльності в цій сфері, структурно-функціонального забезпечення цієї діяльності тощо. Наукового аналізу потребують питання злочинності у місцях позбавлення волі як певної системи, класифікація злочинів, які вчиняються в установах виконання покарань, вивчення системи та структури злочинних угруповань, які діють в цих установах, тощо.

З проведеного дослідження можна зробити наступні **висновки**. Злочинність в місцях обмеження та позбавлення волі має підвищений рівень суспільної небезпечності та спеціальної рецидивності, особливе місце вчинення злочину, романтизацію протиправної діяльності та особливості мотиву конкретних злочинів. Вбачається, що через романтизацію «тюремного життя» та присутні різні психологічні стани осіб, які перебувають в місцях обмеження та позбавлення волі, без максимального використання певного психологічного впливу при взаємодії

з такими особами у розслідуванні даних видів злочинів не можливе. Особливе значення має використання різних психологічних тактик психологічних вербальних методик.

Виходячи з наведених у статті особливостей розслідування даного виду злочинної діяльності вбачається за необхідне здійснення процесуальних дій, слідчих (розшукових) та негласно слідчих (розшукових) дій тільки тими співробітниками правоохоронних органів, мають розуміння особливостей даного

виду злочинності та обізнані в особливостях «тюремного світу».

Слід акцентувати увагу й на необхідності науково вивчення та напрацювання рекомендацій у питаннях щодо комплексу, системи, структури оперативно-розшукової діяльності і протидії злочинності у місцях обмеження та позбавлення волі, удосконалення законодавчого забезпечення оперативних-розшукової діяльності в цій сфері, структурно-функціонального забезпечення цієї діяльності тощо.

Список використаних джерел:

1. Дудко Є.В., Охман О.В. Роль потерпілого від злочину в криміналізації та пеналізації суспільно небезпечних діянь у місцях позбавлення волі *Віктимологічна профілактика окремих видів злочинів* : тези доповідей круглого столу. (Київ, 29 квітня 2014 року) / ред. кол. О. М. Джужа, В. В.Василевич, Т.Л.Кальченко та ін. – К. : НАВС, 2014. – 215 с.
2. Гула Л. Кримінологічна характеристика злочинів, вчинених в установах покарань. *Науковий вісник Львівського державного університету*. 2017. №3. С. 121-128.
3. Цехан Д. М. Оперативно-розшукова протидія злочинності в у місцях позбавлення волі : монографія / Д. М. Цехан. – Одеса : «Юридична література», 2021. – 296 с.